
Bjanka AUSLENDER

DIJETE SREĆE

Bjanka Auslender rođena je 10. decembra 1929. godine, od oca Izidora Levija i majke Flore, devojačko Levi. Iako istog prezimena, porodice nisu bile u srodstvu.

U Holokaustu je izgubila četrdeset i četiri člana najuže porodice, majčinog brata i osam sestara sa njihovom decom. U logorima Jasenovac i Đakovo stradali su njeni otac, majka, baka, majčine sestre sa decom, a mlađa šestogodišnja sestra Sarina odvedena je sa osječkom

decom u Aušvic, gde je ubijena.

Otac je bio jedinac u porodici. Njegov otac zvao se Avram, deda po majci zvao se Cadik, a baka, po kojoj je ona dobila ime, zvala se Blanka. Svi su živeli u Sarajevu.

U Zagrebu je 1949. maturirala, potom upisala Filozofski fakultet i završila ga u roku. U Zagrebu se udala za Draga Auslendera (čije sećanje takođe objavljujemo u ovoj knjizi), sa kojim ima kćerku Veru i dva unuka.

Po završetku fakulteta do penzionisanja radila je kao bibliotekar u Gradskoj knjižnici u Zagrebu.

Otac i majka živjeli su sa mojim nonom i očevim roditeljima. To zajedništvo, od mog rođenja do njihove smrti, nosim u sebi kao najvrednije sjećanje, ono najdragocjenije iz djetinjstva. Imala sam i sestricu

Sarinu. Ona je rođena 1936. godine, takođe u Sarajevu. Otac je bio jedina, a majka je imala brojnu porodicu. Moja nona Bjanka Levi imala je osam kćeri i jednog sina. Mamina porodica bila je patrijarhalna sefardska porodica i živjela je Velikoj avliji broj 8. Velika avlija nalazila se u neposrednoj blizini Kal Grande (Veliki hram). Tako su svi običaji i sve što je vezano za sefardski patrijarhalni život i tradiciju vezani uz moju porodicu.

Kad kažem da je porodica bila patrijarhalna, to se odnosi na veliko poštovanje prema starijima. Živjeli smo sa nonom-dedom i nonom-bakom, očevim roditeljima, i iz te kuće je u meni ostao onaj prvi osjećaj „bizar la manu“ (poljubi ruku svom nonu, poljubi ruku svojoj noni). I to svaki put kad su oni dolazili iz hrama, kad se sjedalo za stol, prije molitve... Te običaje, tu tradiciju nisu nosili toliko moji roditelji, oni su se smatrali modernijima, koliko su ih nosili i prenosili na nas, na mene i moju sestricu, upravo djed i baka.

Moja nona je nosila takozvani *tukadu*, kapu nekada oivičenu zlatnicima, nekada sa nekim ukrasima. Majka moje mame je nosila sefardsku odjeću sa *tukadu*, dok to njena djeca, osam kćeri, nisu više nosile jer nije bilo moderno. Oblačile su se građanski.

Bili smo srednja građanska porodica, ni bogata ni siromašna. Pristojno smo živjeli. Djed je bio bankarski činovnik, sjećam ga se kao već starijeg gospodina, a moj otac je imao tvornicu makarona „Union“. To nije bila neka velika tvornica, više kao neki obrt. Tako je u kući uvijek bilo makarona, brašna i drugih artikala.

Majka nije radila. Bila je kod kuće, zajedno sa svojom svekrvom i mojim djedom, koji je već bio u mirovini. I mi smo, praktički, sjećam se, sa nonom i majkom dočekivali i otpraćali, svakog petka, uoči subote, grupu siromašnih Jevreja, za koje su pripremani paketići. U njima je bilo brašna, ulja, malo šećera, tjestenine... Dolazili bi uvijek isti, meni nepoznati ljudi po te paketiće. Još nešto mi je ostalo duboko urezano u sjećanje: nona je petkom predavala te paketiće i svakom je pri tom govorila:

„Pardona mi!“, što znači: oprosti mi.

Pitala sam je:

„Nona, zašto *oprosti mi*, kad daješ?“

A ona je odgovorila, sjećam se kao da je sad čujem:

„Dijete, moram se izviniti što ja imam i što ne primam milostinju, a oni su sigurno u mnogo težem položaju i njima je mnogo neprijatnije primati.“

To *pardona mi* je nešto što je mom djetinjstvu ostavilo vrlo duboki dojam. Inače, uglavnom se živjelo u porodici. Posebno lijepi dani su bili praznici: Pesah, Purim, kad se okupljala cijela porodica. Bilo nas je trideset-četrdeset u našem stanu. Otvorila bi se vrata na sve tri sobe, da svi mogu stati, pjevale se pjesme, dolazile su maškare. Mi djeca smo se posebno veselili jer smo dobijali nekakve novčiće – „papilikus di Purim“ (sitni novčić za Purim). Imali smo neke vrećice, vezane oko vrata, i išli kod svake tetke, a tetaka je bilo jako mnogo, i dobijali po koji novčić. A stariji, isto se sjećam iz roditeljske kuće, nosili su „platus di Purim“ (ponude za Purim). Ispekli bi se raznorazni kolači, slatki i slani, i nosili dragim osobama, prijateljima.

Još su mi duboko, duboko u sjećanju dani, obično je bilo poslije petka uvečer, kada smo sjedili u djedovom krilu, sestra i ja. Na jednom kraju ja, na drugom kraju moja, šest godina mlađa sestra Sarina. I onda nam je djed pričao biblijske priče. Ja sam tada mogla imati deset, a sestra četiri godine. To je trajalo do 1941. godine, kada je sve naglo i nepredvidivo prekinuto.

*BJANKA kao četvorogodišnja
devojčica*

Djed bi uvijek unaprijed rekao što će nam pripovijedati: o sedam gladnih i sedam bogatih godina, o raznim situacijama, o Avramu, Isaku, Jakovu... Tih biblijskih priča je on bio pun. Pričao nam je i o našim starima, starim običajima, o životu kojim su nekad Jevreji živjeli tako da se najviše on bavio nama, svojim unučicama, Bjanikom i Sarinom. I najviše sam, zapravo, tih običaja i tradicije od njih, na neki način, naslijedila. Poslije toga je život pošao drugim tokom i sve se prekinulo. Više nikada nisam imala prilike da budem u nekoj kući, u porodici koja bi bila slična našoj.

U našoj kući govorio se žudeo-espanjol. Moja baka jedva da je i govorila drugačije, osim žudeo-espanjol. Pogotovo su govorili tim jezikom kad su željeli da ih djeca ne razumiju. Međutim, varali su se jer smo mi vrlo brzo prihvatili taj žudeo-espanjol. To je jezik mojih roditelja, mojih predaka i ja ga i sad razumijem, iako je sa mojih deset-jedanaest godina prekinut moj kontakt s njim. Ali on još zuji u mojim ušima, u mojoj glavi, tako

da mi je uvijek drago kad se sretnem sa nekima koji taj jezik znaju. Moja tetka Batševa, sedma kćer moje bake i moga djeda, govori žudeo-espanjol i s njom sam razmjenjivala po koju riječ. Roditelji su, međutim, bili moderniji i nastojali su da učimo i druge jezike.

Mi smo bili djeca, mogli smo to što se zbivalo da shvatimo na svoj način, svojim jezikom. Dakle, uvijek u obliku pripovijedaka, bajki. I danas nosim u sebi osjećanje da su to sve bile bajke. Djed je to nama kazivao vrlo interesantno, praćeno pokretima. On je imao najviše vremena za nas, posvećivao nam je puno pažnje, želeći da nam prenese nešto od onoga što je on znao.

Na okupljanjima za praznike pjevane su sefardske romanse na žudeo-espanjolu. I danas mi se čini da živnem kad ih negdje uspijem čuti. Imala sam jednu tetku koja je predivno pjevala i imala je def, pa onda def i pjesma. Pjesma se orila u našoj porodici kada smo se okupljali, nas trideset-četrdeset! Sve tetke su bile udate a ujak Jozef je bio oženjen i živio je u Beogradu.

Svi u porodici bili smo religiozni, ali ne pretjerano. U kući se držao strogi košer. Subotom se nije palilo svjetlo. Kad bi se subotom završilo sa molitvom, djevojka bi podgrijavala jelo koje se subotom jelo. Poslije hrama obično se jeo pastel. Djevojka je bila muslimanka, mi smo je veoma voljeli, a i ona nas. Ona je bila ta koja je podgrijavala jelo. Baka je uvijek išla u templ, ujutro i uveče, mi kako kad.

Kod nas je u blizini bio Kal Grande, išli smo i u Veliki templ, koji je srušen 1941. godine. Ne mogu da se sjetim imena ulice u kojoj se nalazio. To je poznati templ u Sarajevu, građen po uzoru na sinagoge u Španiji, u orijentalnom stilu.

U Sarajevu je prije Drugog svjetskog rata živjelo oko 10 000 Jevreja. Na Vracama, sva imena utisnuta su u kamene ploče. Tu sam našla imena svih članova moje porodice, jer smo poslije rata trebali prijaviti sve one koji su nestali ili se nisu vratili. Od oko 10 000 sarajevskih

*FLORA i IZIDOR, BJANKINI majka
i otac, kao zaručnici*

Jevreja vratilo se možda 1 000–1 500. Ja poslije rata nisam živjela u Sarajevu. Nisam imala ni snage ni želje da tamo nastavim život.

Hebrejski čitati i pisati učili smo na vjeronauci. Naš vjeroučitelj zva se prof. Jakob Maestro, koji je završio u Jasenovcu na stravičan način – odrubljena mu je glava jer je rekao da je bio teolog židovski. O tome postoje dokumenti. Za mene je učenje hebrejskog bilo nešto najteže jer su to za mene bila, što se kaže, španska sela, hijeroglifi, ali morala sam učiti. I ja sam znala, kao djevojčica u osnovnoj školi, da čitam, a ne znam koliko sam znala i pisati – hebrejski.

Svi u kući su imali svoje dužnosti, pa i djeca. Često sam se pitala zašto, bunila se, pa i plakala onda kad su se druge djevojčice išle igrati a ja sam prvo morala obaviti ono što se od mene tražilo. A to je: da očistim cipele (djevojka to nije radila), da obrišem suđe, da određeno vrijeme sjedim, čitam, da budem kod kuće, da pomažem u postavljanju i rasporemanju stola, da kupim ono što se nije pojelo i sve što je bilo postavljeno uz trpezu, da redovno odlazim tetkama u posjetu, da budem uvijek od pomoći ako je trebalo negdje trknuti, nešto kupiti u bakalnici. Od malih nogu je bilo uvriježeno da svako ima radne navike, dužnosti, obaveze koje su se beskrajno poštovale.

Glavnu riječ u tim poslovima imala je moja baka, ne mama. Ona je određivala ko će šta raditi, šta će se jesti, ko i kada ima da obavi neki posao. Ja nikad nisam mogla reći mami da nešto neću. Ona bi mi rekla: „Nona ti je tu. Pitaj nju.“

Najuobičajenija jela bila su pastel, zelenika... Pastel je jelo koje je spremalo pre početka Šabata, u petak prepodne, a jelo se subotom, oko deset sati, poslije hrama. Dole je tijesto i gore je tijesto, a u sredini mljeveno meso. To se peklo na naglo. Zelenika je, također, sa tijestom gore i dole, a u sredini je sir sa jajima i špinatom. Pravili smo i bamije sa janjetinom. Bamije su prodavane osušene i nanizane na koncu. Spremane su baklave, urmašice, orijentalna jela. Od strane muslimana bili smo pozivani na Bajrame.

Do 1941. godine život je tekao porodično i u širem krugu prijatelja, od kojih nisu svi bili Jevreji. Bilo je muslimana, pravoslavaca...

Godina 1941. naglo je promijenila naš život. Bombardiranje Sarajeva, strah, užas. Mi smo stanovali u centru, morali smo bježati iz naše kuće jer je u susjedstvu pala bomba. Bježali smo prema Bjelavama. Preko dana smo bili tamo a noću smo se vraćali. To su bili prvi znaci da se sve poremetilo. U bombardiranju je poginuo i naš teča, muž majčine sestre.

Sarajevo su bombardirali Nijemci, odmah poslije Beograda. Pogodene su Pošta, Kazalište, nekadašnja Aleksandrova ulica (mi smo stanovali blizu nje). Čak je cijela porodica u jednoj manjoj kući poginula. To su bila djeca sa kojom sam se igrala. To bombardiranje Sarajeva je u meni prelomilo sve ono što se do tada, u mom djetinjstvu zbivalo, kao jedno stravično predskazanje onoga što će se kasnije desiti.

*Sa jednog od okupljanja brojne porodice u Sarajevu o prazniku Hamišoši.
U krilu majke na jastuku je mala BJANKA, iza nje je otac IZIDOR*

Nakon bombardiranja, neki od članova šire porodice dospeli su u zarobljeništvo. Dva moja tetka zarobili su Nijemci. Ostali mobilisani uspjeli su da se nekako vrata kući iz Jugoslovenske vojske. Nakon toga je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, i od tada je počelo skupljanje Židova. Prvo na prisilni rad u samom Sarajevu. Već u maju smo veoma često nailazili na proglase da se Jevreji, muškarci, moraju javljati na prisilni rad. Tata je odlazio još uvijek u svoju tvornicu. Međutim, tada je postavljeno ustaško povjereništvo NDH, i on je u svojoj tvornici ostao praktički kao neki radnik koji je pomagao da ta tvornica još nekako funkcioniše. Međutim, malo, malo pa bi dojavili: Izidor je odveden, Izidor je odveden na rad... Dolazio je kući vrlo umoran.

Mi, djeca, nismo smjeli sve da znamo. Čula sam puno puta plač moje majke, moje bake, moga djeda. Dok, jednog dana, nisu javili da su Izidor, moj otac i Avram, moj djed, koji je imao više od sedamdeset

pet godina, odvedeni u Jasenovac, da se više nikada, ni jednom riječi nisu javili, niti se ikada više vratili. Čuli smo od znanaca, koji su također bili svjedoci, da je otac vrlo kratko živio (imao je bolestan želudačni trakt, mislim) i podlegao je u logoru. Nikada od njega niti od djeda nismo dobili ni jednu riječ.

Moja mama je ostala sa mojom nonom, staricom od sedamdeset i pet godina. I dok su se drugi nekako spašavali i odlazili put Mostara, mama nije htjela ostaviti svoju nonu. Jedina njena sestra koja je otišla u Mostar je tetka Batševa, Ševa smo je zvali, učiteljica u jevrejskom zabavištu u Sarajevu. Ona je došla u Mostar, uspjela se tamo nekako skloniti. Za njom je krenuo njen muž Eliezar Levi, poznati publicist, profesor grčkog i latinskog iz Sarajeva. Međutim, njega su na tzv. Malti, na granici, prepoznali, zatvorili i odveli u logor, da se otuda više nikad ne vrati. Odveli su ga u Jasenovac.

Mi smo još ostali u Sarajevu, skrivajući se skoro svake večeri, kod neke od tetaka koje su stanovale na periferiji grada. Govorkalo se da prvo odvedu ljude iz centra pa onda sa periferije. Skrivanje i strah trajali su do novembra 1941. godine.

Sve smo uvijek imali spakovano i već sam priželjkivala da nas negdje odvedu, da ne bježimo, da se ne sklanjamo, da se ne skrivamo. U kući se osjećala samo tuga, vladao je muk. Majka mi je preko noći ostarila za valjda deset- dvadeset godina. Roditeljski brak je bio idealan, o njemu se pričalo u cijeloj porodici, bio je ispunjen velikom ljubavlju.

Majku su prijatelji neprestano nagovarali:

„Florice, idi s djecom, skloni se s djecom!“

A moja majka je odgovarala:

„Ne možemo. Ne mogu ostaviti svoju staru majku, svoju svekrvu.“

Tako je došao novembar, 1941. Jednog poslijepodneva upravo smo se spremali da negdje noćimo. Tetke su stanovale na Bjelavama, i dalje od Bjelava, na Bembaši i kod Tvornice duhana. Obično smo popodne odlazili i po danu bismo se vraćali. Tog dana došla su tri čovjeka, jedan SS-ovac i dvojica ustaša, s velikim U na kapama. Mislim da ta lica nikad zaboraviti neću. Rekli su da se brzo spremimo, da idemo, da nas odvedu negdje na rad.

U kući su bile dvije mamine sestre sa djecom, muževi su im već bili odvedeni u Jasenovac. I tako smo te naše spakovane stvari, torbe, kofere, ne znam šta se tu već moglo nositi, nešto hrane, ponijeli sa sobom. Sesticu i mene, ona šest a ja jedanaest godina, majku i nonu. Strpali su nas u kamione. Ni ja ni sestrice se nismo mogle popeti. Nona ni-

kako. Nekako su nas uvukli gore, odozdo su nas gurali a odozgo prihvatili i uvlačili. Kamioni su bili puni da se nije moglo ni stajati. Stisnuti smo bili kao kakva stisnuta knjiga. To su bili sve Židovi iz našeg kvarta: Baš čaršija, Aleksandrova, onaj kraj. Odveli su nas u jednu veliku kasarnu i tamo nas utrpali u velike hale, bez igdje ičega, na goli pod.

Kasarna je bila smještena u blizini željezničke stanice, tako da su odmah blizu bili i vagoni. U kasarnama smo bili dva-tri dana, nismo dobijali hranu. Ono što smo ponijeli sa sobom to smo već bili pojeli, pa i ono od nekoga dobijeno. Nakon 2–3 dana, jedne hladne novembarske noći, u pozno doba su nas digli (bili smo zapravo sretni što su nas digli iz tih kasarni) i ubacili u marvene vagonne. Opet plač, kuknjava, zapomaganje. Magla je bila, kako samo sarajevske magle mogu da budu guste. U jednom trenutku smo se sestrice i ja izgubile od mame, pa od none. Onda smo se opet našle. I nekako smo se ubacile u te vagonne, u kojima je bilo šezdeset-sedamdeset ljudi, male djece, bolesnih starih žena. Kompozicija je krenula u nepoznato.

Nismo znali kuda idemo.

Nikakvih higijenskih uslova nije bilo. Čak nije bilo ni noćnih posuda. Onda su se nekako snašli pa su jedan ugao odredili za te potrebe. Znam da smo putovali vrlo dugo. Bio je mrak, sve je bilo zamračeno, vagoni su bili blombirani. Strašno je bilo slušati svojim ušima, mislim da će dok dišem ostati u meni taj plač, kuknjava, zapomaganje, ali i pjesma mlađih ljudi. Riječi su govorile: „Napuštamo grad naš sada, krevet nam je ležaj tvrd, a sloboda već je blizu, veselimo se njoj baramba“. Još mi zuji u ušima.

Međutim, nismo odmah odvedeni u logor. Taj vlak bez voznog reda, sa vagonima punim žena, djece i starica, nekoliko dana vozio nas je prema Loborgradu, u Hrvatskoj. Prva stanica na kojoj smo stajali nakon nekoliko dana, bio je Zagreb. Tada su se prvi put otvorila vrata vagona. To je sigurno bilo nakon tri-četiri dana boravka u vagonima bez zraka. Sve fiziološke potrebe morali smo da obavljamo u vagonima. U Zagrebu smo stali, tu su nas dočekale žene Židovske općine, sa čajem, vodom, bilo je nešto tople hrane, kruha. Znam samo da smo tad prvi put dobili malo hrane. Imala sam tada dvanaest godina, sestrice je bila šest godina mlađa od mene. Ruke su se pružale vani da hvataju, da prime tu hranu. Žeđ je bila stravična, vode nije bilo, tekućine nikakve nije bilo. Smrad je bio nesnosan. I ponovo su se vrata zatvorila, i opet smo negdje išli pa stali i išli dok ponovo nismo došli u Sarajevo. Loborgrad je bio prepun i nije mogao primiti više nikoga.

Vratili smo se u Sarajevo i smjestili u neku školu na Marindvoru. Bio je decembar, 1941. godina. Sedam dana je trajala vožnja tamo i natrag i onda su nas smjestili u tu školu. To nam se činilo kao raj. Škola je bila čista, podovi su bili drveni, bilo je slame u sobama. I tada su nas došli posjetiti, čak smo mogli imati posjete, mamine prijateljice koje nisu bile Židovke, da nam donesu nešto hrane. Bili smo prljavi, ušljivi, smrdljivi, bolesni, više nismo bili ljudi. Tada je majčina prijateljica Milena molila mamu da pusti moju sestricu i mene k njoj, iako je ona bila Srпкиnja i u ono vrijeme također u opasnosti. Prvo je uzela sestricu da je opere i nahrani, pa sam onda išla ja. Okupala me i nahranila. Neka-ko je uspjela da nas izvede kao svoju djecu. Međutim, majka nije očekivala da će biti tako tragičan naš dalji put i rekla je da će zadržati svoju djecu kod sebe. Mi smo se vratile natrag, u školu u Marindvoru i, kratko vrijeme poslije toga, opet strpane u vagone. Vagoni su bili zaplombirani. Ustaše su čuvale stražu. U marvenim vagonima smo opet putovali. Neko je rekao da idemo prema Slavonskom Brodu. Onda smo čuli, kroz prozor, da idemo prema Đakovu, gde smo odvedeni u jedan mlin, gde su vagoni mogli da dolaze. Tada su se prvi put otvorila vrata. Već je bilo i umrlih. Moja nona je još bila napola živa, majka je bila ona koja je morala voditi brigu o nama, maloj djeci i starici, svekrvi.

Mi smo bili prva partija, tako se onda govorilo, koja je došla u Đakovo. Prva slika u Đakovu je bio mlin, ogroman, na tri kata. Hladan, maglovit decembarski dan. Ne znam koliko je bilo ispod nule, ali ledila se krv u žilama. A najhladnije je bilo u našim dušama.

To je bio već uređeni logor, sa debelom žicom, sa psima, sa kućicama za stražare i stražarskim kulama. Gurali su nas i vikali:

„Brže! Brže!“

Djeca su padala i ustajala. Snijeg je padao. Bili smo prestravljeni, jer su rekli da ćemo ići u radni logor. Prvo, prije nego što smo ušli u taj logor, bile su napravljene neke barake, gdje smo se morali okupati i istuširati. Bili smo prljavi, užasno smrdljivi, putovali smo dugo. Zadah je bio svuda i u svemu. Sve su nas gole skinuli. Bile smo samo žene, djeca i starice. Ono nešto muškaraca što je pokupljeno u Sarajevu sa ženama i djecom (moji tada nisu bili s nama, oni su već bili odvedeni u Jasenovac), već u školi u Marindvoru bili su odvojeni i odvedeni. To je bio isključivo logor za žene i djecu. I mi smo čekali na toj studeni, da se istuširamo. A to su stvarno bili tuševi, a ne gasne komore.

Skinuli smo odjeću, bacili je, tu je i zapalili i onda dobili neku drugu, staru odjeću, ili odjeću koju je još neko uspio da sačuva. Nakon

tuširanja, dočekala nas je grupa nasmijanih žena u samom logoru! To su bile žene iz Osijeka, koje su neko vrijeme imale pravo da uđu u logor, članice Židovske općine Osijek. Dočekale su nas sa toplim čajem, nešto hrane i osmijehom. To je bio melem na naše hladne i tužne duše. Bilo je to kao da smo se ponovo rodile.

Dobili smo topli čaj, nešto hrane i zauzeli mjesta na prvom katu mlina. Taj prvi kat je bio za prve internirce. Bilo je slame na podu a bio je decembar 1941. godine. U tom transportu bilo je oko 1200 žena i djece. Mlin je bio ogroman. Kasnije sam saznala da je to bio mlin biskupije i da ga je biskupija, na neko vrijeme, dala za tu namjenu logoru Đakovo.

Smjestili smo se u jednom uglu, moja majka, sestrice, ja, nona, majčine sestre sa svojom djecom, tako da smo nekako bile na okupu. Bilo je užasno hladno a nikakvog grijanja nije bilo, bili smo vrlo iscrpljeni, puni tuge i čemera.

Majka je zagrlila mene, zagrlila je moju mlađu sestricu i pričala nam vesele priče. I neki osmijeh, možda, na našim licima se pokazao. Obećavala je da ćemo tu malo ostati, da ćemo se opet vratiti svojoj kući, da ćemo naći našeg tatu i našeg nonu i da će opet sve biti onako kako smo nekada živjeli. I mi smo joj duboko vjerovali. Pjevala nam je uspavanke. A ja sam plakala za svojom bijelom kavom, koju sam poslije večere morala popiti. I onda mi je mama rekla da ću, kad se vratimo kući, dobiti ne samo jednu bijelu kavu, nego po dvije svake večeri, ili onoliko koliko budem željela. Ta bijela kava se meni činila kao nešto najvažnije. Nije toliko bilo važno sve ostalo koliko ta moja bijela kava prije spavanja.

Tada je Židovska općina u Osijeku još mogla da donosi hranu u logor u Đakovu. Dolazile su žene da nas obilaze, davale su nam po komadić kruha, sira, nešto hrane. Kasnije sam saznala da je u to vrijeme Židovska općina Osijek preuzela brigu o našoj ishrani i njezi. Bilo je nešto liječnika žena koje su dolazile i smjenjivale se u logoru Đakovo. Osječani tada još nisu bili pokupljeni i odvedeni u logore. Tek kada je došao zloglasni Tolj, onda je prestala funkcija Židovske općine Osijek u logoru Đakovo. Tada smo samo povremeno dobijali nešto hrane. Radila je i nekakva ambulanta, nekakav šnajderaj, radilo se nešto u kuhinji, tako da smo dobivali jako male obroke, ali smo ih ipak dobivali. Stravično je bilo to što smo bili opkoljeni debelom žicom, sa psima, što mi djeca nismo imali gdje da se krećemo.

Tako smo u tom logoru bili mi i te dobre žene koje su uspjevale da, kradomice, malu djecu odvedu iz logora u Osijek. Ja sam se svidjela jednoj teti, zvala se Ela Guter. Bila je krojačica i živjela je sa majkom, staricom u Osijeku, u Rajznerovoj 2. Ona me je prihvatila i molila je moju majku da me dâ, da će me uzeti i brinuti se o meni. Dolazila je često sa dozvolom, u Đakovo, i nosila hranu i pomoć koju su skupljali Osječani. To je uglavnom bila suha hrana, kuhana jaja i još ponešto. Vjerojatno je 70 odsto od toga išlo ustašama, a mali dio i logorašicama.

Majka je odlučila i – dala me! Teta Ela me je jednog dana izvela kao svoje dijete, ne znam kako me je uspjela izvesti. I taj stisak moje majke, na rastanku, osjećam još i danas.

„Vratit ćemo se. Bit ćemo opet zajedno“, rekla mi je.

Poslije toga je Židovska općina Osijek uspjela organizirati da djeca do 10 godina života budu smještena u židovskim familijama u Osijeku, Vinkovcima, u Slavoniji. Tada je izašla i moja sestra Sarina. I ona je bila smještena kod jedne prilično imućne porodice u Osijeku. Ne znam kako su se zvali. Teta Ela Guter je bila šnajderica. Obukla me je od glave do pete. Nije uzela samo mene nego i jedno malo dijete od dvije godine, poslije mene, malog Dragu, Dragana. I tako smo mi, ja u februaru, sestra u martu, bile izvučene iz logora smrti Đakovo i smještene u židovske obitelji u Osijeku. Ja sam, međutim, toliko patila i toliko sam bila bolesna (imala sam strašnu dizenteriju, jedva me je teta Ela izvukla), da me je jednog dana ona, kao aktivistkinja Židovske općine Osijek, ponovo dovela u logor. Tako sam ja izašla i ponovo ušla u logor Đakovo. Jedva sam prepoznala moju mamu. Ona je za mjesec dana, koliko je nisam vidjela, postala oronula starica. Moja baka Sara više nije bila živa. Smjela sam ostati kod mame toliko koliko je i teta Ela ostajala, jer sam došla kao njena kćerka. I tu večer, mislim da smo prenoćile, stisla sam se uz mamu. Grijale su me mamine suze. Mislim da je ona bila svjesna da se više nikada nećemo vidjeti. Moja mama je tada imala dvadeset i devet godina. Nikada se više nismo vidjele. Ona je umrla u Đakovu, od tifusa, a ja to nisam znala do poslije rata. Vjerovala sam da ćemo se vidjeti, jer ona mi je to obećala, a ja sam vjerovala mojoj mami, do kraja.

U Osijeku me je teta Ela, kao svoje najrođenije dijete, pazila, mazila, zajedno sa malim Draganom. I mojoj sestrici Sarini bilo je veoma dobro. Mnogo su je voljeli, pazili, željeli su da joj nadomjeste to što je ostala tako mala bez svoje mame. Međutim, i te iluzije su propale.

Došla su teška i zla vremena za Osječane, plemenite i dobre porodice koje su pokušale spasiti djecu. Nisam bila sama, bile su obe moje sestrične u Osijeku, takođe kod neke porodice.

Jednog tužnog i stravičnog dana desilo se ono najgore. Kako sam tome izbjegla, to samo Bog zna.

Teta Ela me je poslala svome bratiću u Bjelišće. On je bio oženjen Njemicom. U Bjelišću je bio ogromni drvni kombinat. Poslala me je na nekoliko dana jer je znala da će mi biti lijepo kod porodice Bihler. Dok sam ja tih nekoliko, vjerojatno uskršnjih, dana boravila u Bjelišću, ona je odvedena, sa svojom mamom, osamdesetgodišnjom staricom, a moja sestra sa familijom u kojoj je živjela, mislim da se teta zvala Olika – na Tenjsku cestu, tamo je bilo sabiralište osječkih Židova.

Familija Bihler, iz Bjelišća, me je zadržala. Pošto je on bio Židov, pobjegli su iz Bjelišća u Osijek. Tamo su stanovali u Reisnerovoj, ne sjećam se kojem broju. Imali su svoju kućicu. Oni su mi spasili život.

A moja sestra, čak nije otišla ni sa svojom tetom i stričekom ili onklom, kako su ga nazivali, drugom majkom, nego su malu dječicu od osam ili devet godina strpali u posebne vagone. Nisu nikad više nigdje stigli. Navodno, na putu za Aušvic, sva su dijeca likvidirana.

Moja tetka Batševa Levi, jedna od osam sestara moje mame, učiteljica u jevrejskom zabavištu u Sarajevu, jedina se uspjela spasiti pošavši u Mostar, grad koji je tada bio pod Italijanima. Proдалa je sve stvari što ih je bila ponijela i imala kod sebe, sve što je mogla da proda, i poslala jednu ženu, muslimanku, koja se time valjda bavila, da me dovede k njoj, u Mostar. Porodica Bihler nije mogla garantovati da će moći da me zadrži.

I tako, jednog dana, u ljeto 1942. godine, došla je jedna žena po mene. Poslije mnogo peripetija, jer rat je harao, stigla sam u Mostar kod moje tetke Batševe. Ona je stanovala kod svog bratića, Mostarca, u jednoj maloj sobi, sada već bez igdje ičega jer je sve što je imala proдалa da bi platila tu ženu da me dovede k njoj. Tako sam se, stvarno čuđom, spasila Đakova. Ni moja sestra, ni moje rodice, sestrične, takođe mala djeca, ni majka, ni baka, ni ta brojna porodica, niko nije ostao živ, osim moje tetke Batševe Levi i najstarijeg bratića, koji se našao u zarobljeništvu.

Živjeli smo u Mostaru nekoliko mjeseci. Mostar je 1942. bio podijeljen: ustaška uprava i italijanska uprava. Italijani su nas štitili.

U Mostaru je postojala židovska kuhinja i tamo smo se hranili. Ja sam čak učila krojački zanat, kod neke porodice, tako da nešto znam

da radim. Tada sam imala dvanaest i po godina. Međutim, Mostar je uskoro trebalo da pripadne Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Židovska općina, odnosno Italijani organizovali su iseljavanje, spašavanje Židova. I ne samo iz Mostara nego i iz drugih krajeva iz kojih su se Italijani povlačili 1942. godine.

Negdje u šestom mjesecu mi smo krenuli iz Mostara za Lopud. Tamo su nas smjestili Italijani u nekom hotelu. Tamo nam je bilo veoma dobro. Bili smo pod stražom, bili smo gladni, ali smo živjeli u lijepim sobama. Život je bio organiziran. Bili smo veoma gladni, ali nije bilo maltretiranja. Čak smo mi, djeca išli u neku školu. Profesorica Kon i učitelji i profesori iz Sarajeva organizirali su naš život i okupili djecu. Pomagali smo i u kuhinji. To je meni, poslije Đakova, bio pravi sanatorij. Kako je bilo u mom dječjem srcu i duši, jer nisam znala šta je s mojom majkom, roditeljima, sestricom, to se samo može zamisliti. Legala sam sa suzama i ustajala sa suzama. Ali nekako, dijelili smo sudbinu, svakom je neko bio odveden. Gajili smo nadu da ćemo se ipak, na kraju, naći. Nitko nije mogao zamisliti da se više nikad nećemo vidjeti s najmilijima.

Sa Lopuda su nas Italijani, iz tih mjesta gdje su bila sabirališta, sve skupili i, čini mi se trabakulama, prebacili na Rab. Tu je bilo skupljeno nekoliko tisuća ljudi. Iz hotela „Grand“ došli smo u barake pune stjenica, na stotine nas u jednoj baraci. Još smo mi dobro prošli jer su naše barake bile zidane. Logor je bio podijeljen. Oni iz Kraljevice imali su drvene barake, poput šatora. Dijelila nas je cesta. Preko puta su bili samo obični šatori, gdje su bili zatočenici Slovenci. Na Rabu smo živjeli kao pravi logoraši. Ograđeni debelom, bodljikavom žicom, stražarnicama, gladni, željni svega, ali živi. Nismo bili maltretirani.

Život smo nekako organizirali. Stariji su se pobrinuli da mi mlađi budemo nečim zaokupljeni. Organizirana je i škola. Znam da nam je sarajevska profesorica Kon nešto predavala. Organizirani su zborovi, rad u kuhinji, čišćenje, pranje. Čak smo imali i satove italijanskog. Svakog dana, svako od nas, djeca i odrasli jednako, dobijali smo po jednu panjoku (pecivo, teško 10 dekagrama). Djeca od dvanaest godina čak su bila odvedena na neku divlju plažu, na kupanje. Tako da smo se mogli i okupati.

Na Rabu smo ostali do kapitulacije Italije, 8. septembra 1943. godine. Stariji omladinci su bili organizirani, držani su tečajevi za bolničare. Spremali su se valjda da organizirano odu u partizane. Mi smo sve prisluškivali. Nakon kapitulacije Italije, osnovan je Židovski od-

red. Ja sam, sa tetkom koja me spasila, zajedno s jednom grupom Jevreja iz logora, prebačena u grad Rab. Logor se rasformirao, ostao je prazan. Mi smo bili smješteni u hotelima i pansionima i dobivali smo malo bolju hranu. Međutim, to je kratko trajalo. Italijani su se povlačili sa Raba a došli su Nijemci i ustaše. Hitno smo morali da napustimo Rab i odemo na oslobođenu teritoriju.

Već krajem septembra, otišli smo u partizane. Nas je bilo trinaest. Bili smo razbijeni na male grupice. Prešli smo u Senj. Iz Senja su se dosta velike kolone Židova sa Raba kretale na oslobođeni teritorij. Ja sam sa mojom tetkom dospjela u Moslavinu. Sve pješice. Naravno, bilo je pucanja, bilo je skrivanja u zemunicama. Već je bio početak zime, deseti mjesec. To putovanje je bilo putovanje bez kraja. Krenuli smo prema Moslavini i moja tetka je, kao učiteljica, odmah bila angažirana u neki dječji dom. U taj dječji dom došla sam i ja. Poslije su djeca nekako raspoređena. Djeca do deset godina bila su u jednom selu... Dišnik, Bršljatica, tako nekako, a mi u drugom. Za djecu koja su ostala bez roditelja, bilo da su bili u partizanima ili poginuli, organizirani su internati i dječji domovi. U jedan od tih dječjih domova dospjela sam i ja. Prikupljali smo hranu za ranjenike, partizane, a imali smo i obuku, nastavu.

Sve do VI ofenzive bili smo u internatima na teritoriju Moslavine, a onda smo, preko Mađarske, prešli u Bajmok. Bilo je jedno dvanaest, možda i više tih dječjih domova na cijelom oslobođenom teritoriju, gdje su bili partizani i Narodnooslobodilačka vojska. Tamo sam završila prvi razred gimnazije, u đačkom domu u Bajmoku.

I završio se rat.

Veselje, pucnjava, oduševljenje. Svi smo se nadali da ćemo naći svoje. Iz Bajmoka smo prebačeni u Zagreb. Tamo je odmah, 1945. godine, osnovan partizanski dječji dom u Habeličevoj 1. I ja sam došla u Zagreb, moja tetka takođe. Međutim, postojala je naredba da svi moraju natrag, u svoj zavičaj. Moja tetka se vratila u Sarajevo, i ja s njom. I to su možda bili najstrašniji dani u mom životu, jer spoznaja da se više nitko nije vratio od te brojne porodice: osam sestara i brat, četrdeset i četiri člana najuže porodice, majčine sestre i njihova djeca – za mene je bila stravična. Tada sam prvi put pomišljala na samoubojstvo. Nisam više željela da živim. Sve su nade propale, sve iluzije i očekivanja postala su priče za malu djecu. Ja sam bila u pubertetu. Za mene život više nije imao smisla. Pomoglo mi je to što su me pozvali u Zagreb, bez obzira na to što sam rođena Sarajka, i što pripadam Sarajevu. Internat u Habeličevoj 1, partizanski internat i partizanska gimnazija vratili su

mi snagu i vjeru u život. Tetka je ostala u Sarajevu do 1948. godine, kad je preselila u Izrael. U Zagrebu sam završila u jednoj godini dva razreda gimnazije, tako da sam maturirala u školskoj godini 1948/49. Do tada sam stalno bila u internatu. Godine 1949, nakon mature, dobila sam stipendiju i tada sam se, zapravo, prvi put našla na ulici. Bila sam sa devetnaest godina sama, nespremna za život izvan doma. Srećom, naišla sam na mog dragog i dobrog prijatelja iz logora Lopud i Raba, na Dragu Auslendera, mog današnjeg muža. Upitao me:

*BJANKA pokraj spomenika najdražima
na groblju u Đakovu*

I tako se moja sudbina preko noći preokrenula. Ne samo što sam našla drugu pomajku, Rikicu Kajon, našla sam i svog budućeg muža, Dragu Auslendera. Moj život je dobio smisao. Postala sam optimista, počela sam vjerovati u život, pa i u sudbinu. Izvući se iz razjapljenih ralja smrti nije tako često, i naći svoju porodicu, svog dobrog, dragog, plemenitog muža, dobiti kćerku, koja je postala magistar veterine, dva preslatka unučića. Ja sam, zapravo, ponovo rođena. Ja sam srećna žena.

„Šta to radiš? Šta lutaš?“

Rekla sam da sam dobila stipendiju, da sam se upisala na Filozofski fakultet, ali da nemam gdje da stanujem, da sam na ulici. A on je rekao:

„Čuj, pokušajmo. Ja stanujem kod jedne divne gospođe, Rikice Kajon, sestre gospodina Levija, sekretara Židovske općine, koja me primila. Možda će i tebe primiti. Pitat ću.“

Ispričao joj je o meni.

„A je li ona nešto u rodu sa Batševom Levi, učiteljicom iz Sarajeva?“, pitala ga je.

„Da, to joj je tetka.“

„Odmah je dovedi kod mene, dijelit će moju sobu. Ja ću u mojoj sobi napraviti još jedan krevet i ona neka dođe“, rekla je.